

S-OBZOR

- neformální sociologický časopis

Psát recenzi na některý ze tří sociologických časopisů, které v současné České republice vycházejí, znamená současně podat nejzajímavější informace i o těch zbývajících, protože jen tak je možné zřetelně ukázat jeho specifické umístění v československé (a české) sociologické tradici, jeho odlišný původ, vývoj a postavení, jeho různé funkce a zacílení na jiné vrstvy čtenářské obce. Služebně nejstarší je "Sociologický časopis" (čtvrtletník se dvěma samostatnými anglickými čísly ročně), dá se snad říci oficiální a prestižní periodikum především profesionální části sociologické komunity. Od doby svého vzniku v polovině šedesátých let se "Sociologický časopis" snažil navazovat na tradici dvou meziválečných českých sociologických časopisů, na brněnskou "Sociologickou revue" a na pražské "Sociální problémy".

Druhý časopis, měsíčník "Sociologické aktuality" vznikl bezprostředně v průběhu "sametové revoluce" jako víceméně účelové periodikum, nabízející určité, teoreticky nebo i empiricky stabilizované prostředky sociologického poznání širším vrstvám a zejména rychle se politizujícím skupinám vznikající občanské veřejnosti. V průběhu dalšího vývoje se "Sociologické aktuality" staly platformou té části sociologické komunity, jejíž členové cítili potřebu systematictějšího a především trvalejšího kontaktu sociologie s životem společnosti a dalšího rozšiřování a intenzifikace tohoto kontaktu.

Třetím sociologickým časopisem je "S-obzor", který začal vycházet na jaře roku 1992. Ve skutečnosti je však starší a jeho počátky jsou autorský, problémové i koncepčně spojeny s - v mnohém smyslu unikátní tradicí - vydáváním samizdatového, tj. vlastně nelegálního sociologického časopisu "Sociologický obzor". Jeho celkem deset zhruba stostránkových čísel vyšlo v letech 1987-1989. Samizdatový čtvrtletník "Sociologický obzor" vydávali Josef Alan a Miloslav Petrusek. Vznikl v době perestrojové krize reálného

socialismu jako orgán druhé generace československých sociologů, tj. těch, kteří se sice přímo nepodíleli na obnovení sociologie v první polovině šedesátých let, nicméně se však začali rychle odborně prosazovat, a jejichž profesní kariéra byla násilně zastavena v procesu tzv. konsolidace po roce 1968, kdy, jak říká M. Petrusek, "...československá sociologie přežila pražské jaro sice institucionálně, nikoli však odborně" (Dvojí renesance československé sociologie, S-obzor 1 (1992), č. 2, s. 7.). Samizdatové vystoupení těchto sociologů přitom nebylo ani tak protestem proti oficiální, ideologicky i teoreticky okleštěné podobě vlastního oboru, jakkoli tento kritický motiv jistě hrál důležitou roli, nebo o nějakou "disidentskou" rehabilitaci sociologické obce, jako spíše pokusem o vypracování v našich poměrech nového, bohatšího a především ambicióznějšího paradigmatu sociologie jako kritického vědění o společnosti, které by se mohlo postavit vedle víceméně tolerovaného paradigmatu sociologie empirické (jejíž pokusy o teoretické přesahy do teorie sociální struktury, ekonomické sociologie, sociologie kultury a města a možná i dalších ovšem nelze podceňovat), ale především proti vládnoucí, empiricky sterilní a teoreticky mrtvé a hlavně doktrinářské sociologii marxisticko-leninské.

Budování nového paradigmatu "kritické sociologie" probíhalo dvojím směrem. Bylo charakteristické svou orientací na sféru každodennosti a interpretativní uchopení této sféry.

S masarykovským vědomím, že "fakta jsou každé vládě nebezpečnější než seberadičálnější ideje", snažil se "Sociologický obzor" ukazovat každodenní zkušenost průměrného občana jako nejlepší korektiv oficiálního, ideologicky zmanipulovaného obrazu skutečnosti. Neméně důležité však bylo, že se "Sociologický obzor" snažil své postavení legitimovat také teoreticky, přesněji řečeno: legitimovat už dosaženým sociologickým věděním a jeho standardy. Často ovšem - což bylo dáno konkrétními podmínkami i obecnou situací - to činil jen selektivně, především

v nejvydatnějších podnětech tzv. "kritické sociologie". Sociologické vědění zde přirozeně hrálo poněkud větší roli než sociologické poznání, což se právě projevovalo (a také ještě dnes projevuje) v samotném pojmu kritiky, v jeho teoreticky ne zcela jednoznačném založení. Je obrácena jednak směrem do sociální reality a je tak opravdu "kritickou teorií", jednak obrácena směrem k vědecké analýze této reality a zde je pak spíše "sociologií sociologie" nebo "kritikou ideologie". I když byla celková dramaturgie časopisu orientována na vzdělaného laika, který se o sociální, politické a ideologické problémy zajímá a chce jim hlouběji porozumět, právě tento důraz na teoretické komponenty sociologické vědy, na "sociologické myšlení" či na - jak to kdysi nazval C. W. Mills - "sociologickou imaginaci" je možné označit za největší pozitivum tohoto časopisu, a to jak v minulosti, tak v přítomnosti.

Relevanci nároku teoretičnosti na tehdejší československou (a v mnohých případech i na současnou českou) sociologii je třeba objasnit krátkým exkursem.

Funkce, postavení ve společnosti, možnosti a cíle, především ale vůbec bytí a nebytí sociologie jako samostatné vědní disciplíny, to všechno bylo v Československu v uplynulých zhruba 45 letech, tj. v údobí vlády komunistického režimu zásadně závislé na dvou faktorech. Jejich zdůraznění nechce být polemikou, ale spíše doplněním pozornosti hodných výkladů M. Petruska z již zmíněného článku, kde se upozorňuje na "trojí masaker" československé sociologie v tomto století, totiž po roce 1939, po roce 1948 a po roce 1968. Nelze ovšem přehlédnout, že tato data označují negativní přerývy i v ostatních vědách a že sociologie své masakry sdílí - vzdor všem rozdílům individuálního vývoje - přinejmenším s filozofií, s politologií a do značné míry i s národohospodářskou vědou.

Možnosti sociologie, stejně jako možnosti všech těchto právě uvedených i ostatních věd, byly závislé především na dobově se lišící razantnosti politických zásahů režimu do sféry vědy. Všechny společenské vědy, zejména však sociologie, ekonomie a politologie byly systematicky pustošeny filozofickou historickou koncepcí "zvědečtění" socialismu,

kteřá se opírala o přesvědčení, že marxismus-leninismus je takovým poznáním, které objevilo a definitivně zformulovalo zákonitosti společnosti a dějin, zákonitosti jejich vývoje i fungování, takže sociologie, politologie a vlastně i ekonomická teorie jsou vlastně nadbytečné.

Jejich poznávací funkci - řečeno zjednodušeně - převzala s dějinami bezprostředně spolupracující strana a její ústřední výbor. Tato - v zásadě osvícensko pozitivistická - iluze, že je možné propojit rozum a vůli, poznání a jednání, že to, co je, je třeba přímo spojovat s tím, co byti má (tzn. "Sein" se "Sollen"), že je tedy možné bezprostředně přecházet z teorie do praxe a z utopie do přítomnosti, znamenalo nejen absolutní politizaci všech sfér společnosti, ale bylo především pseudohistorickou a pseudovědeckou legitimizací čistě ideologických zásahů centra do kterékoli sféry života. Centralizace a kontrola společenského subjektu, proměňující politiku v pouhý boj o moc, znamenala likvidaci veřejnosti a vedla fatálně k univerzálním i decentralizovaným krizím, které se musely nutně neustále prohlubovat.

Utopie "nového počátku" a jeho absolutnosti, ostatně vlastní většině revolucí, se však ve střetu s realitou začala brzy vyčerpávat. Hledaly se jiné a subtilnější nástroje řízení a zejména nové zdroje informací o reálných procesech, což zhruba od nástupu skupiny N. S. Chruščeva a jeho kritiky tzv. "kultu osobnosti" vedlo k jisté, nicméně však stále podmíněné a na oficiální marxisticko-leninské doktríně závislé rehabilitaci speciálních společenských věd.

V Československu, kde sociologie měla poměrně dlouhou tradici, odvíjející se od konce minulého století a kde mohla navazovat na řadu nesporných teoretických i praktických výkonů (srv. k tomu např. Masarykův sociologický důkaz podvrženosti tzv. rukopisů královédvorského a zelenohorského), došlo k její částečné rehabilitaci zhruba v polovině 60. let jako sice relativně svébytné, ale v poslední instanci přece jen "pomocné vědy" historického materialismu a vědeckého komunismu. Nesvéprávné postavení sociologie se pak ještě utvrdilo v průběhu "konsolidačních" 70. a 80. let. To vše pak samozřejmě

velice zřetelně intervenovalo i do samotné koncepce "Sociologického časopisu", který byl založen v polovině 60. let jako jeden z největších výdobytků pokusů o rehabilitaci sociologie.

Tato specifická historická situace pak měla samozřejmě velký vliv na sebezpochope-ní sociologie, jejího vědeckého profilu a statu-tu, a tím samozřejmě také na její vlastní nároky, pokud jde o postavení a funkce ve společnosti. Tendence velké části českoslo-venských sociologů chápat svou disciplínu pokud možná co nejempiričtěji, a bránit ji tak proti ideologickým intervencím ze strany oficiální marxisticko-leninské doktríny vedla nakonec k zaměňování teorie a ideologické spekulace a k nedůvěře vůči teorii vůbec.

Empirizující tendence tedy nelze chápat výhradně jako nějakou, byť opožděnou reakci na obecnější procesy "zvědečt'ování" sociálních věd, jejich stále zřetelnějšího pro-měňování v "pouhý" výzkum, jak se to dělo od konce 2. světové války - s výjimkou "revolučních" šedesátých let v podstatě až do sou-časnosti. Zde upozorňujeme na jistý "kom-penzační" motiv nedůvěry k teoriím.

Zdá se mi, že význam samizdatového "Sociologického obzoru" spočíval v tom, že se tuto situační "roz dvojenost" oboru do ideo-logicko-teoretické podřízenosti a empirické služebnosti snažil překonat. Jednak svou orientací na problémy teoreticko-analytické, ale také orientací na popis a kritický rozbor dílčích problémů "reálně existujícího socialis-mu", při nichž navíc do sociologického vědo-mí zaváděl některé osvědčené teoretické koncepty (fenomén sociální exkluze jako definiční znak totalitárního systému, pojetí tohoto systému jako "společnosti retardova-ného času", "netriadickou", tj. mimo katego-rie dělníci, rolníci, pracující inteligence se pohybující analýzu sociální struktury ap.). Sil-nou "nescientistickou" rubrikou časopisu byla také sociologie kultury a zvláště sociologická, do sociální interdisdisciplinarit směřující ana-lýza literárních děl jako výpovědi o realitě "reálného socialismu".

Na humanistické hodnoty "Sociologické-ho obzoru", na jeho identifikaci problémů veřejnosti a občanské společnosti, na jeho metodologickou otevřenost, na dominanci

osobnosti i orientaci na širší čtenářskou obec tedy navazuje časopis, který začali J. Alan a M. Petrusek znovu vydávat v roce 1992, ten-tokrát pod zkráceným názvem "S-obzor". Jak zdůrazňují editoři v jeho prvním čísle, "...v záměně slova 'sociologický' za zkratku 'S-' v názvu časopisu je třeba spatřovat významný posun: chce být otevřenější vůči neodborné veřejnosti i vůči těm hlasům, v nichž nejeden sociolog může spatřovat zra-du své disciplíny, tj. pro hlasy filozofů, antro-pologů, politologů atd..." Tento program, jak je možné usuzovat z dosud vydaných čísel, je zatím plněn spíše idcově. Především se dosud nestabilizoval okruh autorů (fakt, že "všichni píší všude", ovšem není necností pouze S-obzoru). Snaha nabízet platformu a posky-tovat informace může v některých případech navozovat dojem nejednoznačnosti hledisek a smývárny rozdílů v předpokladech či východis-cích. Zde mám na mysli zejména určitou nevyváženost mezi teoretickým a "zajímavým" (až "osobním"), mezi sociologií, byť populari-zující a pouhou (kritickou) žurnalistikou. Jednotlicí hledisko je pak vytvářeno jakoby dodatečně, jistě potřebným a sympatickým duchem kritické reflexe, který ale sám není schopen zajistit stejnou odbornou úroveň jednotlivých příspěvků. Jejich většinou široké tematické rozrůznění a žánrová různotvarost (ve třech dosud zatím vydaných číslech cel-kem dvou ročníků je možno napočítat sedm-náct rubrik) pak může navozovat pocit roz-tržitěnosti.

Ovšem konkrétní pozitiva, která "S-ob-zor" přináší, jsou zřetelnější než tyto (uzná-vám, že poněkud) abstraktní výtky. Přitom nejde jen o již zmíněnou tendenci ke "zteo-retičt'ování" oboru. Úsilí o kritické vyrovnávání s minulostí - třeba J. Alan: Stalinovo dědictví (roč. 1, č. 1), M. Petrusek: Dvojí renesance československé sociologie (roč. 1, č. 2) a konečkonců i interview s V. Bělohradským: Co s naší minulostí (roč. 1, č. 1) - je možné chápat jako prostředek sebeidentifikace čes-ké "národní sociologie" od světa odlišné niko-li metodami, ale tématy, individuální kauzali-tou pojednávaných problémů. Pozoruhodná je obecná snaha o sociologické osvícenství zaměřené nejen na výklad velkých sociologic-kých koncepcí (M. Webera, E. Mishana,

F. Znanieckého) a na přiblížení zanedbaných témat sociální reality, třeba na stále živý problém šikanování, ale především na veřejnou "sociologickou laborator" sociálních a politických proměn současnosti, tedy na problémy aktuální. Zde je třeba zmínit diferencující analýzu sociálních souvislostí a důsledků tzv. lustračního zákona - M. Petrusek: Lustrační zákon a poučení ze sociologické teorie (roč. 1., č. 1), která může zároveň sloužit jako instruktivní příklad "sociologické terorie v chodu". Blízkému tématu je věnován také nekonvenční článek s dlouhým názvem "Zlato mlčení aneb kultura neudávání jako complementární leč funkční sociální mechanismus totalitní společnosti" J. Premusové (roč. 1, č. 2). Za zmínku stojí také "Východoevropské převlékání kabátů" J. Kabeleho (roč. 2, č. 1), obracející se ke kontroverzní otázce, kdo vlastně profituje na porážce komunismu, či zevrubná studie F. Gála "Československá politická scéna po volbách 1992" v tomtéž čísle. Gál se pohybuje na hra-

nicích sociologie a politologie a nabízí liberální hodnoty zdůrazňující pohled na změny československé politické scény mezi posledními volbami a rozpadem republiky. Ve výčtu zajímavých příspěvků by bylo možné pokračovat.

Na závěr je možné asi konstatovat, že předností "S-obzoru" se mohou lehce stát jeho slabinami. Neformálnost, nekonvenčnost, pestrost, otevřenost, zajímavost, vstřícnost vzdělanému laikovi atd. mohou nejen sklouznout do hodnotové a kritické neurčitosti, na kterou jsem se snažil již upozornit, ale především se mohou minout s požadavky "kontroly, dozoru a kritiky". Editori dobře vědí, že tyto požadavky jsou závislé na jednoznačnosti hlediska, na "umístění pozorovatele", na možnostech nadhledu a šíři "obzoru". Jde přece právě o to, že v pohledu ze skutečné výše se prosazuje perspektiva, která spojuje linie, uzavírá otevřenost a zpřehledňuje pluralitu.

srpen 1993

Miloš Havelka

Hans Joas: Die Kreativität des Handelns Frankfurt am Main, Suhrkamp 1992, 414 s.

Hans Joas patří ke střední generaci německých společenskovědních pracovníků (nar. 1948). Studoval v Mnichově a v Berlíně sociologii, filozofii, germanistiku a historii. Je profesorem na Institutu J. F. Kennedyho na Freie Universität Berlin. V roce 1973 vyšla jeho kniha *Die gegenwärtige Lage der soziologischen Rollentheorie*. Stipendijní pobyt na univerzitě v Chicagu, kde působil dnes již velmi známý G. H. Mead, umožnil Joasovi podrobné studium Meadova díla z materiálů málo známých i z těch, o nichž se dříve nevědělo. Výsledkem stipendijního pobytu v Chicagu je rozsáhlá Joasova studie *Praktische Intersubjektivität*, která vyšla v roce 1980 v nakladatelství Suhrkamp ve Frankfurtu.

Tato práce měla velký ohlas v Německu i v zahraničí. V roce 1987 vydal Joas dvou-svazkové *Gesammelte Aufsätze* G. H. Meada. Hluboké studium Meada nutně vede toho, kdo se jím zabývá, k dalšímu studiu Meadových myšlenkových zdrojů a podnětů, zejmé-

na pak vlivů a souvislostí filozofie hlavních představitelů amerického pragmatismu Ch. Peirce, W. Jamese a J. Deweyho. Tito filozofové měli také vliv na veřejný a politický život v USA, sám H. Mead byl velmi aktivně zapojen do politického a veřejného života Chicaga. H. Joas se věnoval v řadě studií, stal a publikací těmto uvedeným problémům, neomezil se však výhradně jen na ně. Jeho badatelská činnost je mnohem širší. Studium sociologie s filozofií a historií mu umožnilo všestrannější zaměření, což se projevilo v jeho dalších studiích, příspěvcích v kolektivních pracích a zvláště pak v jeho poslední knižní práci, o níž pojednává tato recenze. Joas se pohybuje velmi suverénně v dějinách sociologie a filozofie, v rámci sociologie se zaměřuje i na otázky obecné a teoretické sociologie americké a anglické, je informován o teoretickém díle A. Giddense, zná teoretická a koncepční díla sociologů a teoretiků francouzských (Bourdieu, Touraine, Foucault a další). Filozofické a sociologické vzdělání se projevuje v jeho hlubokých znalostech německé filozofie a současných klíčových sociologů a filozofů (Habermas,